

УДК 316.04.6

С.А. ЩУДЛО

ЧИННИКИ СУСПІЛЬНОГО ТА НАУКОВОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано чинники, що зумовлюють науковий та суспільний інтерес до проблеми якості вищої освіти. Зіставлено погляди різних дослідників на період та причини звернення до дослідження якості освіти. Обґрунтовано, що зростання інтересу до якості вищої освіти як предмета наукових досліджень зумовлюється усвідомленням кризових явищ в освіті, неспроможністю освіти відповідати вимогам її споживачів, переходом до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: *освіта, якість освіти, криза освіти.*

Актуальність проблеми. “Сьогодні скрізь ведеться мова про нову хворобу – хворобу якості. Складається враження, що вірус цього поняття вразив увесь світ – з півночі до півдня, з заходу на схід... У наші дні якість знаходиться у центрі уваги цілого світу. У всіх сферах суспільства ведуть мову про якість: у промисловості, сфері обслуговування, медицині і, звичайно ж, освіта не є винятком... Ведуться дискусії про якість освіти (чи про її відсутність), включаючи і вищу” [5, с. 17]. Ці слова відомого голландського дослідника у сфері освіти А. Вроейнстийна є досить влучними й адекватно відображають ситуацію, що склалася у суспільстві щодо дослідження проблеми якості. Не винятком є і сфера освіти.

Метою перманентних трансформацій протягом останніх 20 років у вітчизняній системі освіти є підвищення її якості. Саме ця проблема визнається пріоритетною у формуванні європейського простору вищої освіти, до якого в 2005 р. приєдналася Україна. Разом з тим очевидно, що перманентні реформи, які відбуваються протягом двох десятиліть в освіті у напрямі підвищення її якості, не дають очікуваного результату. На практиці ми стикаємося із ситуацією, за якої чим сильнішим є бажання досягти поставленої мети – підвищити якість освіти, тим більш недосяжним воно виявляється. Досягнення реформаторами бажаної якості освіти стає своєрідним привидом, фата-морганною. Зазначена ситуація характерна не лише для окремого суспільства, а може вважатися глобальною. Так, зокрема, в європейському просторі освіти відбувається пошук освітньої моделі, адекватної сучасним реаліям, що знайшло відображення у Болонському процесі.

Аналіз останніх досліджень. Науковий доробок з проблеми якості освіти представлено працями філософського, управлінського та педагогічного напрямів, що свідчить про її багатогранність. Так, управлінські механізми забезпечення якості освіти стали предметом спеціальних досліджень

як вітчизняних учених (В. Вікторов, В. Заболотний, В. Кремень, А. Одерій, А. Федько, Ю. Федько та ін.), так і зарубіжних дослідників (А. Вроейнстийн, Б. Вульфсон, В. Кальней, Г. Келс, Ю. Колер, А. Крахмальов, С. Набойченко, О. Субетто, С. Шишов та ін.).

Значний теоретичний та емпіричний досвід дослідження якості вищої освіти в педагогічному ракурсі нагромаджено українськими дослідниками (В. Вербець, А. Зубко, Н. Товстуха та ін.), російськими вченими (В. Алексеєнко, Н. Ватолкіна, І. Ільїнський, І. Кощеєва, В. Курбатов, О. Масленіков, В. Наводнов, С. Плаксієв та ін.). Наукову думку польських дослідників щодо проблеми якості освіти наведено у працях М. Гітлінга, С. Дорошевича, П. Міллера, З. Осінського, В. Осуха, Ю. Подгурецького, З. Ратайчака, Б. Сітарської, З. Спендела та ін.

Швидке зростання кількості наукових розвідок водночас не дає бажаного результату. До сьогодні не склалося однозначного і зрозумілого трактування поняття “якість освіти”, яким у науковому та практичному планах активно послуговуються, не вироблено уніфікованої системи оцінювання якості освіти та її забезпечення. Разом з тим, незважаючи на те, що категорія якості є однією із центральних у концептуальному аналізі системи освіти, як предмет соціологічного аналізу вона також розвинута слабо. Саме соціологічний дискурс проблеми може забезпечити аналіз відносин “суспільство – освіта”, виявлення відповідності освіти запитам соціальних суб’єктів – роботодавців, випускників, держави та ін.

Метою статті є виявлення й аналіз чинників, що зумовлюють суспільний та науковий інтерес до проблеми якості вищої освіти.

Основна частина. На переконання дослідника з проблем освіти А. Вроейнстийна, “якість не є винаходом останнього десятиліття, забезпечення якості освіти першопочатково притаманно академічній спільноті і навчальні заклади завжди приділяли їй увагу”, “вона завжди була частиною академічних традицій” [5, с. 9, 17].

Російський дослідник Н. Ватолкіна обґрунтовує, що стосовно вищої освіти слово “якість” почало використовуватися з XIX ст., а термінологічної сутності набуло лише в другій половині XX ст. [4, с. 9]. Із часу заснування першого університету в Болоньї та до середини XIX ст. вища освіта в межах європейської інтелектуальної традиції розглядалась як абсолютне благо, відносно якого якісні порівняння були недоречними, а суспільство, держава й особистість не володіли критеріями, які б давали діяльності ВНЗ якісні оцінки.

Одними з перших, хто робить спробу досягнути й описати сутність концепції якості стосовно вищої освіти, були дослідники Л. Харві та Д. Грін [1]. Предметом широкого обговорення якість освіти стала в 60-х рр. XX ст. у зв’язку з усвідомленням кризи освіти, описаної Ф. Кумбсом [9]. У свою чергу, криза освіти стала одним з аспектів глобальної кризи сучасної цивілізації, зумовленої переходом до нового етапу суспільного розвитку.

Російські дослідники обґрунтовують, що “тенденція до розв’язання проблеми якості освіти виникає у її сучасному розумінні на початку 80-х рр. ХХ ст. До цього часу на жодному з рівнів (мега-, макро-, мікрорівнях. – С.Щ.) не порушувались ані навчальними закладами, ані державними органами, що регулюють процес освіти, питання про необхідність упровадження систем якості, розробки механізмів та інструментів для управління ними. Можна вести мову про те, що формування інституту управління якістю є еволюційним процесом, котрий виник у результаті творчої ініціативи “академічного співтовариства” у низці держав” [7, с. 113]. В. Курбатов доводить, що поштовхом до інституціоналізації цього процесу стала поява спеціалізованих агентств з оцінювання якості, які адекватно відреагували на світові тенденції, основними серед яких виділяють такі [7, с. 114]:

- переорієнтація вищої освіти від одиничної до масової;
- підвищення вимог роботодавців (у цілому ринку праці) до якісних характеристик фахівців із вищою освітою.

Крім того, продовжують дослідники, під впливом економічних факторів, наслідком яких була фінансова криза, виникли проблеми з фінансуванням навчальних закладів, які, на думку громадськості, не забезпечували суспільних витрат на них.

Значною мірою на процеси формування систем оцінювання якості освіти вплинуло те, що зростання автономії ВНЗ послаблювало можливість державного контролю за їх діяльністю, що з точки зору національних європейських урядів, завдавало шкоди якості освіти відповідно до суспільних вимог. Одними з перших у Європі оцінювання якості освіти на формальній основі запровадили три держави: Великобританія, Франція та Нідерланди, а також такий досвід увели і США. Відповідно, у світовій практиці у результаті інституціоналізації системи контролю якості вищої освіти сформувалося три основні системи: англійська, французька та американська (змішана).

У педагогічному контексті, першопочатково, питання якості освіти обговорювались у межах загальної кваліметрії (науки про вимірювання якості), що цілком відповідає загальному контексту зацікавлення якістю стосовно всіх сфер соціальної практики. Застосування кваліметричних процедур привело до концентрації уваги науковців навколо оцінювання різноманітних компонентів навчального процесу – якості засвоєння навчального матеріалу, контролю здобутих знань (С. Архангельський, В. Беспалько, Н. Тализіна та ін.). Педагогічний ракурс досліджень постав на тривалий час як домінуючий і обмежив соціальний аспект проблеми.

Значною мірою відсутність зацікавлення соціологів проблемою якості була зумовлена стереотипом про “несоціологічність” проблематики, належність її виключно до педагогічного поля досліджень, концентрацією наукової уваги на кількісно вимірювані показники якості освіти. Підтвердженням цього є теза М. Кошечєвої, що “якість освіти завжди були та залишається предметом дослідження педагогіки (як загальної, так і вищої школи) і розглядається її представниками насамперед з позицій удосконалення

педагогічного процесу, тобто взаємодії педагогів та учнів щодо питань навчання та виховання” [8]. На нашу думку, такий підхід є дещо звуженим, оскільки освіта не є замкнутою. А її якість визначається не лише через навчальний процес, а більшою мірою через взаємодію з іншими підсистемами суспільства – економікою, культурою, соціальною структурою тощо.

У сучасних умовах “до найважливіших причин зростання зацікавленень академічного середовища якістю вищої освіти належить, як зазначає польський дослідник З. Ратайчак, зростання кількості вищих шкіл, різке і хаотичне зростання ринку освітніх послуг, зміна демографічної структури суспільства (зменшення потенційних кандидатів до вищих шкіл), декомпозиція ринку праці, що вимагає більш гнучких видів навчання” [2, с. 13].

Цей перелік можна доповнити ще рядом мотивів, визначених польським ученим К. Райчелом, а саме: “значне зростання кількості студентів; зміни в управлінні освітніми інституціями; вертикальна та горизонтальна диверсифікація системи освіти; професійні стандарти – насамперед йдеться про формування довіри професійного середовища до освітньої діяльності вищого навчального закладу; інтеграційні процеси в Європі – розвиток співпраці виявляється у пошуків наукових контактів, академічному обміні викладачами та студентами, що зумовлює необхідність узгодження якості освіти та визнання дипломів та наукових ступенів” [3, с. 12]. Таким чином, якість освіти розглядається як важлива умова, що визначає довгостроковий розвиток суспільства в певному напрямі, а її підвищення – як стрижнева проблема освітньої політики кожного суспільства.

Російський дослідник Н. Ватолкіна, узагальнивши погляди провідних експертів у сфері освіти, відзначає такі тенденції світового розвитку, які зумовлюють актуальність забезпечення якості вищої освіти:

- “пришвидщення темпів розвитку суспільства, наслідком чого є потреба підготовки людей до життя у швидкозмінних умовах, а також посилення залежності темпів розвитку суспільства від рівня та масштабів вищої освіти;
- перехід до постіндустріального (інформаційного суспільства), в умовах якого суттєво розширюються масштаби міжкультурної взаємодії, у зв’язку з чим особливої ваги набуває фактор комунікативності та толерантності; загострюється суперечність між значним зростанням обсягу інформації та можливістю людини її засвоїти;
- висока мобільність капіталів та робочої сили, зростання конкуренції;
- скорочення сфери застосування некваліфікованої та малокваліфікованої праці, потреба у підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовки працівників, зростання їх професійної мобільності;
- перехід від селективної моделі вищої освіти до масової вищої школи, коли вища освіта стає всезагальним досягненням;
- звуження джерел інвестицій у вищу школу та зростання потреби у пошуку інших резервів та джерел розвитку вищої освіти як за рахунок ра-

ціоналізації використання наявних засобів, так і за рахунок розширення підприємницької діяльності вишів;

– демократизація суспільства, розширення можливостей вибору у сфері політичного життя, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до свідомого політичного вибору;

– економічна, культурна, політична глобалізація та пов'язана з цими процесами інтернаціоналізація вищої освіти; виникнення та зростання глобальних проблем, які можуть бути вирішені лише в результаті співпраці в межах міжнародного співтовариства” [4, с. 62].

Голландський дослідник А. Вроейнстийн наводить такі аргументи необхідності прискіпливої уваги до якості:

– з 1950-х рр. ведеться мова про масовий доступ до вищої освіти. Спостерігається значне зростання кількості студентів, що викликає фінансове напруження у бюджеті. Затрати на кожного студента знизилися. Одночасно з цим держава повинна гарантувати суспільству, що ці заходи не ставлять під загрозу якість освіти. Ця проблема загострюється у зв'язку з економічними кризами. Від імені суспільства уряди стали більш уважно стежити за затратами та віддачею вищої освіти;

– якість стає все більш важливою умовою для ВНЗ, оскільки питання постає таким чином: чи можна забезпечити якість за обставин, які сьогодні склалися. З 1950-х рр. ведуться розмови про “недоліки якості”: з одного боку, держава намагається збільшити кількість зарахованих студентів (доступність вищої освіти для усіх бажаючих, наскільки це можливо), з іншого – ми спостерігаємо постійне скорочення інвестицій. ВНЗ доводиться виконувати більше роботи за менші кошти;

– обмін студентами та міжнародне співробітництво вимагає значної уваги до якості. Обмін студентами між державами існує давно. Проте, з упровадженням таких програм, як “ЕРАСМУС”, стало цілком зрозумілим, що необхідно знати про якість освітніх програм в інших країнах. Європейський Союз при вільному ринку праці зацікавлений в якості навчальних програм і в якісному рівні знань випускників;

– держава завжди відводила для себе керівну роль у розвитку вищої освіти. Домінуючою була ідея розвитку вищої освіти шляхом детального регулювання. З 1980-х рр. уряди відмовились від ідеї “регульованого суспільства” і зародилася нова філософія розвитку вищої освіти. Ця філософія виникла і з іншої причини: у зв'язку з масовою доступністю вищої освіти система стала такою складною, що централізований контроль став неефективним. Крім того, стрімкі зміни науково-технологічних знань безумовно вимагали гнучкої системи для того, щоб багато рішень могли прийматися на локальному (інституціональному) рівні. Тому уряди багатьох європейських країн відходять у тінь, надаючи більше автономії вищій освіті. Однак при цьому держава вимагає забезпечення якості.

Таким чином, суспільство вимагає звітності та підтвердження якості й бажає знати, за що платить гроші. Держава готова надавати більше автономії вишам за умови гарантування якості. Тому в багатьох країнах обго-

ворюється питання якості, а також її забезпечення, підтвердження та оцінювання [5, с. 17–18].

Наведена думка А. Вроейнстийна свідчить про те, що чинники забезпечення якості освіти все більше зміщуються у площину соціетального та макросоціального рівня, формуючи специфічне замовлення на освітні послуги.

Ще одним суттєвим чинником звернення до проблеми якості освіти є перехід до постіндустріального суспільства, що характеризується переходом від кількісних змін до якісних. Є. Щекотін визначає суспільство Модерну, індустріальне суспільство “світом кількості”, де “кількісна парадигма визначає цілі та методи діяльності, де все функціонування соціальних механізмів підпорядковується кількісним імперативам” [10, с. 3]. Друга половина ХХ ст. стала рубежем переходу до нової цивілізаційної епохи, яка починає розглядатися як “цивілізація якості” [6, с. 11].

Висновки. Особливий інтерес, що знайшов вияв у значній кількості опублікованих праць з питань якості освіти, з’явився після того, як суспільством було усвідомлено кризові процеси в освіті та визначено потребу модернізації існуючої системи освіти. Цей процес, розпочатий у державах Європи у 60-х рр. минулого століття, набув яскравих рис в Україні з початку 90-х рр. ХХ ст. Він не втратив своєї інтенсивності до сьогодні. Однак дослідження якості освіти мають фрагментарний характер, виділяючи окремі аспекти та компоненти такого інтегрального поняття, як якість освіти. Потребує інтенсифікації соціологічний дослідний ракурс проблеми, який спрямований на виявлення відповідності освіти потребам споживачів освітніх послуг – роботодавців, держави, суспільства, осіб, що навчаються, та ін.

Список використаної літератури

1. Harvey L. Defining Quality. Assessment and Evaluation in Higher Education [Електронний ресурс] / L. Harvey, D. Green. – Vol. 18. – 1993. – Режим доступу: <http://www.qualityresearchinternational.com/glossary/quality.htm>.
2. Rajchel K. Kierunki zmian w usługach edukacyjnych szkoły wyższej / Kazimierz Rajchel // Zeszyty naukowe Politechniki Rzeszowskiej. – Nr 244 / Zarządzanie i marketing. – Z. 10. – Politechnika Rzeszowska, 2007. – S. 9–19.
3. Spindel Z. Niektóre metodologiczne, psychologiczne, etyczne aspekty badania jakości kształcenia uniwersyteckiego / Z. Spindel / Jakość kształcenia w szkole wyższej: moda czy konieczność? / pod red. B. Sitarskiej. – Siedlce : Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2000. – S. 9–12.
4. Ватолкина Н.Ш. Оценка качества образовательной деятельности в высшей школе : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / Наталья Шамилевна Ватолкина. – Самара, 2003. – 200 с.
5. Вроейнстийн А.И. Оценка качества высшего образования: Рекомендации по внешней оценке качества в вузах / А.И. Вроейнстийн. – М. : МНСПУ, 2000. – 252 с.
6. Капырин В.В. Система управления качеством / В.В. Капырин, Г.Д. Коренев. – М. : Европейский центр по качеству, 2002. – 323 с.
7. Курбатов В.И. Качество образования в российской высшей школе: Проблемы и перспективы компетентностного подхода : [кол. монография] / В.И. Курбатов, Н.А. Басенко, И.Н. Богданова. – Ростов н/Д : ЮФУ, 2009. – 231 с.

8. Кощеева И.К. Качество образования как социологическая проблема : дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.06 / Ирина Константиновна Кощеева. – Екатеринбург, 2003. – 157 с.

9. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире. Системный анализ / Ф.Г. Кумбс. – М. : Прогресс, 1970. – 293 с.

10. Щекотин Е.В. Теоретико-методологический анализ проблемы качества высшего образования в условиях инфотронной эры : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Евгений Викторович Щекотин. – Новосибирск, 2005. – 165 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

Щудло С.А. Факторы общественного и научного интереса к проблеме качества высшего образования

В статье анализируются факторы, обуславливающие научный и общественный интерес к проблеме качества высшего образования. Сопоставляются взгляды различных исследователей на период и факторы обращения к качеству образования. Обосновывается, что рост интереса к качеству высшего образования как предмета научных исследований обусловлен осознанием кризисных явлений в образовании, неспособностью образования соответствовать требованиям его потребителей, переход к постиндустриальному обществу.

Ключевые слова: образование, качество образования, кризис образования.

Schudlo S. Factors of social and scientific interest in quality of higher education

The factors that determine the scientific and social interest in the issue of quality of higher education are analyzed in the article. Views of different researchers are compared for the period and the reasons for the appeal to study the quality of education. It is substantiated that the growing interest in the quality of higher education as a subject of research is due to awareness of the crisis in education, disability of education to meet the requirements of its consumers.

Key words: education, quality of education, crisis of education.